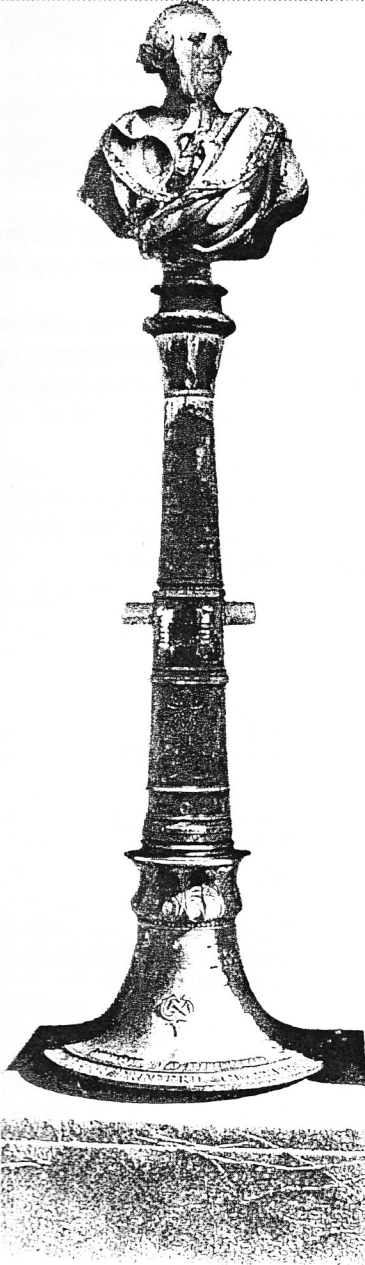
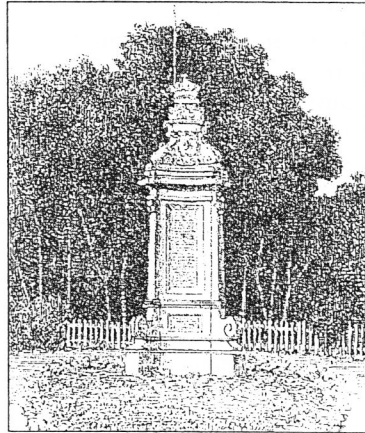

PROVEN

Indhold

<i>Siden sidst</i>	<i>side 02</i>
<i>Læserindlæg.....</i>	<i>side 03</i>
<i>På et svensk stålværk....</i>	<i>side 04</i>
<i>En spionhistorie.....</i>	<i>side 09</i>
<i>De kommunale værker.....</i>	<i>side 12</i>
<i>Foreningsaktiviteter</i>	<i>side 17</i>

På J.G. Gerckens monument Perminen i Tisvilde rejst efter sejren over sandflugten i 1738 står et digt af præsten Jørgen Friis. Det slutter:
*Om nogen spørge vil og haves lyst at vide,
på hvem i dette værk monarken kunne lide,
da haves amtmand Gram ej hvilet med sit øje,
Og Røhl, som velfortjent er lønnet for sin møje.*

Gram var amtmand i Frederiksborg, og Røhl var klosterforvalter i Oldenburg. Det er de to mænd, der har æren for sandflugtens standsning.

*Frederiksværkegnens
Historiske Forening*

2. Årgang nr. 8 - dec. 2005

Siden sidst

ved formanden

Det har været en travl efterårssæson i Frederiksværkegnens Historiske Forening. Vi synes selv, at arrangementerne har været både gode, interessante og velbesøgte. Hvis du har forslag eller kommentarer til vort arbejde, hører vi meget gerne fra dig på telefon, brev eller mail.

Byturene med henholdsvis museumsinspektør Michael Ax og Major Snekkerup som guider havde stort fremmøde - ca. 100 til hver -, og de blev meget vellykkede.

Busturen til Hammermøllen i Hellebæk i strålende solskin var også af virkelig klasse. Stedet er historisk spændende og meget interessant, og det kommer nok bedre frem på en foreningstur, end hvis man selv kører derop. Der var desværre af forskellige grunde kun godt 30 med på turen. Måske skal vi ikke arrangere sådanne ture på lørdage?

Sæsonens to foredrag havde hver ca. 75 tilhørere. I september fortalte Jens Henrik Tiemroth om koleraen i Frederiksværk, og i oktober fortalte Søren Jessen om landboreformernes gennemførelse på Frederiksværk Gods. Begge foredragsholdere fortalte inspireret og veloplagt, og

Foreningens bestyrelse

Formand:

Bengt Sørensen
tlf. nr. 47 92 38 44

Næstformand:

Vibeke Agnild
tlf. nr. 47 72 14 66

Kasserer:

Carl Jensen
tlf. nr. 47 74 93 35

Sekretær:

Christina Ax
tlf. nr. 47 77 26 54
email:
fhf@mailme.dk

Øvrige medlemmer:

Ole Friis Jensen
tlf. nr. 47 72 33 93
mobil 61 35 67 37

Jørgen Tved
tlf. nr. 47 77 00 23

Jan E. Hansen
tlf. nr. 47 72 11 76

Gurli Jeppesen
tlf. nr. 47 72 36 63

Lonnie Burchardt
tlf. nr. 51 94 94 58

Redaktionen:

Jørgen Tved (ansv.)
Vibeke Agnild
Christina Ax
Lonnie Burchardt

Stof til næste nummer
bedes indsendt snarest.
Læserindlæg er ikke nødven-
digvis udtryk for foreningens
holdning.

Eftertryk till. med kildeang.
Layout: Per Erck
Fr.værk Komm. Eget tryk.
Oplag: 450

Prøv foreningens hjemmeside:
www.frvhistorie.dk

ISSN: 1604-0678 Titel: *Prøven*

der blev lagt mange brikker til ens historiske viden om vor by og egn. De to foredragsholdere er medlemmer af vor forening, men jeg betragter dem også som værdifulde venner af foreningen.

Takket være Hans Engelunds gode hjælp er arrangementsfolderen 2006 nu klar til trykning og uddeling og vedlægges dette nr. af Prøven.

Husk at vor forening kan gøre tingene endnu bedre, jo flere medlemmer vi har. Fortæl derfor om vor forening til venner og bekendte.

På hele bestyrelsens vegne vil jeg sige tak for udvist interesse og stort fremmøde til arrangementerne i 2005. Vi glæder os til at møde jer igen i 2006 til vore nye arrangementer. Læs om dem i vedlagte folder.

Måske lidt tidligt, men oprigtigt ment:

Rigtig glædelig jul og godt nytår.

Bengt

Læserindlæg

Efter at have læst det lille blad fra Frederiksværkegnens Historiske Forening får jeg lyst til at skrive om mine oplevelser ved den store eksplosion på *Det Danske Stålværk**.

Jeg var vagthavende sygeplejerske på skadestuen og operationsgangen på Frederiksværk Sygehus, og da jeg hørte det store brag og så røgskyen, var jeg ikke et øjeblik i tvivl om, at det var fra Stålværket.

Jeg gjorde hurtigt nogle stuer klar til at modtage tilskadekomne, og meget hurtigt begyndte ambulancerne at køre i pendulfart med udrykning.

Personalet fra sygehuset, som boede i byen, mødte helt automatisk og hurtigt op for at hjælpe, og der var brug for mange hænder. Vi arbejdede på højtryk.

Jeg gik mange gange forbi en ældre mand fra Annisse, som efter at have fået smertestillende indsprøjtning lå på en bære og ventede. Vi talte også

lidt sammen, men pludselig døde han, muligvis af chokket.

Det første, der skulle gøres, var at få givet patienterne transfusioner, men det var svært at finde årer under den forbrændte hud. Efterhånden som dagen gik, kom patienterne i seng, og vi faste piger på sygehuset var med til at sidde vagt hos dem.

Telefonen kimedede uafbrudt. Hele landets aviser ville have stof til nyhederne, og alle de stakkels koner, der ikke vidste, om deres mand var blandt de tilskadekomne, mødte op på Sygehuset.

På mandsgangen vandrede direktør Steenberg fra Stålværket grædende op og ned ad gangen og spurgte: Hvor mange er der nu døde?

Der er heldigvis ikke sket så store ulykker siden, men mange mindre arbejdsulykker.

Med venlig hilsen
Bodil van Hauen.

*Katastrofen på Stålværværket - omtalt i Prøven nr. 7 - fandt sted i 1959 og kostede 4 arbejdere livet, mens 8 fik svære forbrændinger.

På et svensk stålværk i somrene 1947 og 1949

Det er Frederiksværkegnens Historiske Forening en stor glæde at kunne bringe civilingeniør Kristian Jensens beretning om sine oplevelser på et svensk stålværk i 1947 og 1949. Kristian Jensen har levet hele sit liv med jern og stål "under huden", og hans historie om et langt liv indenfor stålindustrien er ganske unik. I denne artikel fortæller Kristian Jensen om sine oplevelser i tiden efter 2. verdenskrig, hvor han i to somre arbejdede på et stålværk i Sandviken 200 km nord for Stockholm. Dette stålværk producerede primært materiale til værktøj fx de kendte Sandvik - save. Værket i Sandviken var desuden det første i verden, som fik patent på og udførte den såkaldte Bessermertode i praksis. Metoden blev opkaldt efter englænderen Henry Bessemer, som opfandt en måde, hvorpå der kunne fremstilles jern med en lille mængde kulindhold: stål. Det skrøbelige støbejern kunne allerede i de ældste tider ændres til stål ved at hamre på det i glødende tilstand, men Bessermertoden satte svenskerne i stand til at fremstille stål i store mængder en enkel måde. Også Det Danske Stålvalseværk (DDS) i Frederiksværk skylder Bessemer en venlig tanke, idet DDS blev Danmarks første og eneste stålværk med valsning.

Undervejs i beretningen drager Kristian Jensen ligeledes paralleller til DDS, hvilket ikke gør artiklen mindre interessant. Illustrationerne i artiklen er hentet fra bogen "Sandvikens Jernværk", udgivet i 1933.

Vi håber, at Kristian Jensens beretning vil give mod, inspiration og lyst til, at andre vil skrive deres historie.

Lonnie Burchardt

Jeg er født med jern og stål om ørerne - eller måske snarere i ørerne. Min far var repræsentant - eller som det hed dengang, handelsrejsende - i jern og stål, og han fortalte gerne om sine oplevelser uden for hjemmet. Han arbejdede blandt andre for firmaerne „Jernkontoret“ og „Brødrene Edstrand“, som var engrosfirmaer, der solgte stålprodukter til maskinfabriker og smedjer. I 1938, da jeg var 12 år gammel, fik han imidlertid job hos Jyllands største skrothandler, Chr. Løgstrup, i Randers, og nu var det ikke „nyt jern“ men gammelt jern, metaller, ben og klude. Det var et spændende sted at komme for en knægt som mig, og jeg tilbragte mange timer på pladsen og i den

store kludehal og inde i den anseelige bygning, som foruden kontorer også rummede lokaler til sortering af varerne.

Det var året efter, vi ankom til Randers, at anden Verdenskrig begyndte. Det var år med stor varemangel, der forestod, så en forretning som Chr. Løgstrups gjorde stor gavn i samfundsøkonomien, for alt metal kunne genbruges, og klude og ben kunne også udnyttes. I de sidste par år af krigen stod fx 4 mand og bestilte ikke andet end at rette gamle søm ud, bundte dem efter størrelse, og så blev de solgt til tømmerne, som ikke kunne få nye søm. Firmaets ejer, Jørgen Løgstrup, var ikke uden grund Randers' største skatteyder.

Der blev også, netop da far begyndte i firmaet, hugget skibe op. Det foregik på præcis den måde, man nu er meget utilfreds med, at indiske arbejdere udsættes for: Skibene blev med et stort spil lidt efter lidt halet op på land, og så skar man forenden af med skærebændere, halede endnu et stykke op og så videre. I 1942-43 byggede Løgstrup en galvaniseringsanstalt og ansatte i den anledning en ung kemiingeniør, som jeg blev meget gode venner med. Hans far og bror var begge lærere i metallurgi ved Danmarks Tekniske Højskole, og det var lige der, jeg gerne ville have min uddannelse. Men først måtte jeg have en stor studentereksamen. Det fik jeg så i 1944, i hvert fald stor nok til, at jeg kom direkte ind som elektro-studerende.

Ifølge vores studieplan skulle vi have 11 måneders praksis i en eller anden industrivirksomhed, og jeg

havde allerede størstedelen af min praksis fra en maskinfabrik og et elektrikværksted. Men jeg kunne bruge mere, og jeg ville gerne tjene penge. Så i sommeren 1947 drog jeg af sted på min første udenlandsrejse.

Mit Første ophold i Sverige, juli - august 1947

Det var min studiekammerat, Erik Wulff-Andersen, kaldet Wuf, som allerede havde været i Sandviken i sommeren 46 og varmt anbefalede et ophold på stålværket der, så sådan en fabrik var lige passende. Wufs far var generalrepræsentant for Sandviken i Danmark med kontor på Vesterbrogade, så at få adgang til et ophold var ikke svært. På værket tjente man svenske penge! Fik samme løn som en voksen arbejder og kunne arbejde, indtil man havde tjent det største beløb, som var skattefrit, så rejste man hjem med pengene ubeskåret. Og i Sverige kunne man købe næsten alt, mens der stadig var vareknaphed og rationeringer i Danmark. Vi rejste 3 mand af sted den 7. juli om aftenen: Wuf, Jørn Veje Jensen og jeg selv.

Vi kørte med sovevogn på 3. klasse, dvs. at vi lå i 3 køjer over hinanden i samme kupe. Det var temmelig billigt i hvert fald sammenlignet med et hotelophold, og vi nåede til Centralstationen i Stockholm næste morgen klokken 7. Da vi vågnede kort før ankomsten, og jeg kiggede ud af vinduet, så jeg klipper for første gang i mit liv - vi var jo spærret inde i Danmark under hele 2. Verdenskrig, og først 12 år senere så jeg klipperne på Bornholm. Lige overfor

Centralstationen lå en *Mjölkbår*, hvor vi fik morgenmad, og Wuf manglede et glas til sin mælk, så det bad han servitricen om, hvorefter hun kom med en is! Første tilfælde af sprogforbistring. Nu var vi ikke uvante med at høre og forstå svensk, da vi under det meste af krigen ofte havde hørt de ucensurerede nyheder fra Sverige, og Wuf skulle da være velbevandret, da han havde været her året før også. Jeg selv rejste derop med den overbevisning, at kunne svenskerne ikke forstå dansk, så var det deres hovedpine. Men piben fik en anden lyd!

Fra Stockholm tog vi videre nordpå til Gävle, her skiftede vi igen tog til GDG-banan (Gävle-Dalarna-Göteborg) og kørte 50 km ind i landet til Sandviken, som var en lille industriby - vel omtrent så stor som Frederiksværk i 1960'erne. Den store virksomhed var selvfølgelig stålværket, men der var også småindustri fx Seefabrik, som af rustfrie stålrør lavede skistave, bueskyttebuer og specialdele til Volvos biler.

Stålværket omfattede foruden højovne også både Martinstålværk og elektroovne og både varm- og koldvalseværker plus endelig det, som kaldtes *Manufakturen*, hvor de koldvalsedede bånd blev lavet til alle mulige slags save.

Vi blev meget venligt modtaget og startede på lønningskontoret for at blive registreret. Jeg tror ikke, de var vant til at have teknologer (det der svarer til stud. polyt'er i Danmark) fra udlandet. Jeg blev *fyrtyfyr-niti-Jensen (4490)*, og vi blev indlogeret hos Mamma Larsson. Hun havde en lejlighed

på den ene af byens hovedgader, havde været enke i mange år og havde to voksne børn boende hjemme, men også et værelse, som hun lejede ud til de to af os, Jørn og mig. Hun havde sit tilnavn fra de sidste år under krigen, hvor mange flygtninge fra de baltiske lande og Finland var kommet til Sverige. En del af dem var blevet indlogeret på et flygtningecenter, der var indrettet i Högbo Herregård 5-6 km uden for Sandviken. Her havde hun været en meget populær oldfrue.

Vores morgenmad sørgede vi selv for, resten indtog vi på Valhalla, stålværksarbejdernes kantine uden for værkets område, og her spiste man solidt og godt. Takket være Wufs gode forbindelse med firmaet havde vi lov til at spise i Funktionærkantin, *Tjänstmannamässen* om søndagen, og her fik vi luksusmad! Der var en stor, lys spisesal på første sal, ved siden af en kæmpe stor „dagligstue“ med magelige møbler, malerier på væggene og et flygel. Ved siden af var der billardstue, som også nærmest var en sal.

Men på Valhalla var maden også både god og veltillavet, kun en ting fik jeg for meget af, så jeg næsten aldrig har spist det siden: Dild! De pøsede deres kartofler til med dild, og vi fik vistnok kartofler til maden hver dag. En anden ting satte vi til livs i store mængder, og det blev jeg ikke træt af - og er det heller ikke i dag: Pandekager. Hver torsdag fik vi på Valhalla *ärtsoppa och pannkakor!* Og vi spiste store mængder af begge dele. Vi kunne tillade os det, for vi arbejdede virkelig hårdt. Rent kropsligt arbejdede.

Vi abonnerede også på madpakker, som vi selv smurte, inden vi gik fra Valhalla.

Arbejdet begyndte straks næste morgen, og jeg startede i Martinværket. Værksferien var ikke slut endnu, så jeg blev sat til at lange kammersten (ildfaste mursten på størrelse med munkesten) ind gennem et hul i muren til det rum, hvor den varme afgasluft fra selve ovnrummet ledes ned for at opvarme et gitterværk af sten, som så senere bliver brugt til at forvarme den luft, som sammen med flammerne opvarmer skrot eller råjern. Vi holdt da en pause af og til, men jeg var ret ødelagt den første aften - og møgbeskidt. Badeforholdene var nu fine, så jeg kom da ren hjem, og man vaskede sig i arbejdstiden!

En af de første dage blev Jørn

spurgt, om han kunne gå over på eftermiddagsskift i *kolhyttan*? Joh, det ville han da gerne, men det fortrød han.

Kolhyttan var Højovnsværkets lager af trækul, en kæmpe stor lade, hvor trækullet blev opbevaret og med en tovbane sendt i store spande op til toppen af højovnene. Sandvikens „varemærke“ var netop trækulsstål. Her blev jernmalmen smeltet til råjern ved hjælp af trækul i meget store mængder.

Jørn og en gammel gnavpot, der vist havde arbejdet på denne plads i mange år - han var i hvert fald kulsort, sikkert også indvendig - skulle med skovle med et meget stort skovlblad læsse trækullet op i disse 200 liters spande. Der var døgnet rundt en intensiv belysning med projektører, men man kunne

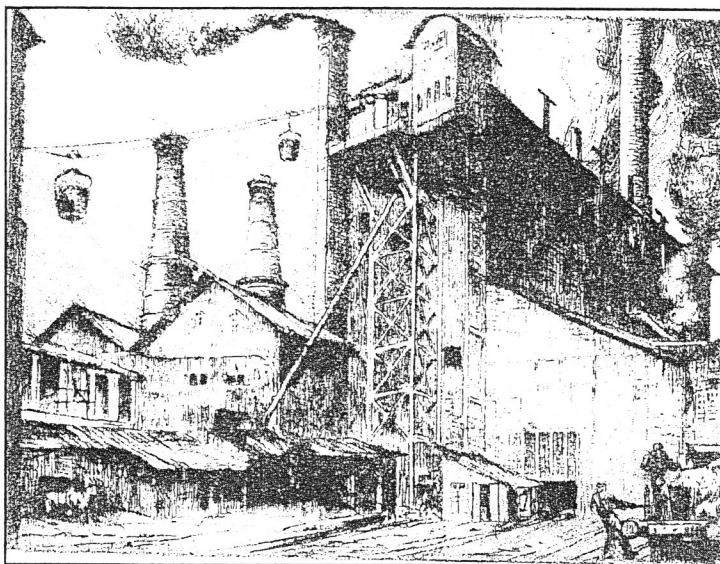

Illustration A: viser Sandvikens højovnsværk, hvor malmen smeltedes ved hjælp af trækul. Dette ankom i store spande, som hang i en tovbane, der udgik fra Trækulslageret, kaldet Kolhyttan.

knap se en hånd for sig, og Jørn svedte, for det var rigtig sommer.

Da klokken blev 22, var hans arbejdsdag forbi, og jeg ventede ham hjem til lidt aftensmad, men han kom ikke hverken klokken halvelve eller klokken elleve. Endelig halvtolv kom han, og jeg gloede på ham: „Hvordan er det dog, du ser ud?“ Han var kulsort i hovedet, selvom han havde vasket sig i næsten 1½ time. Efter få dage bad han om at blive flyttet.

Jeg blev også sat på eftermiddagsskift (14-22) og skulle arbejde ved de to Martinovne. De var også specielle, for også her brugte man Sveriges eget brændsel, træet. Til hver af ovnene hørte en gas-generator, og den skulle jeg passe og holde fyldt op med træflis. Det var ikke svært, bare jeg passede på at slippe flisen rigtigt igennem slusen: Først åbnede jeg låget oppe på ovnplatformen, fyldte flis i kammeret og lukkede igen. Så åbnede jeg fra kammeret til selve rummet, hvor flisen blev ophedet, så den afgav sin gas. Den blev så blæst ind over det smeltede jern sammen med den varme luft fra stenkammeret under ovnen; det jeg havde været med til at opbygge de første dage.

Det gik meget fint en time eller to, så skulle jeg løbe af sted på toiletet, og der sad jeg og kastede op og alt det der, som hører til en ordentlig Roskildesyge, så gassen gik af generatoren, og ham, der havde sat mig i arbejde blev sur og skældte ud, da jeg kom tilbage. Men da jeg fortalte ham (og det var her, jeg første gang erkendte, at jeg var nødt til at forsøge at snakke svensk), at jeg havde fået

dårlig mave, var der ingen ende på hans venlige omsorg. "Det er van-det her, det er du ikke vant til, men det går hurtigt over. Køb du bare noget Vismutpulver i morgen nede på apoteket, det er lige overfor stationen". Vi var de bedste venner hele resten af tiden, jeg var der.

Det var også ham, der rådgav mig, da jeg blev voldsomt forkølet. Det var som nævnt varm sommer, og vi arbejdede hårdt, nu på natskift. Når der var en pause, gik jeg derfor ned i indkørslen til gruben, hvor støbningen af stålblokkene foregik. Her var der herlig gennemtræk!

Men næste dag var jeg enormt snottet. Det så min makker, og han fortalte mig, at han havde holdt øje med mig, og det var fordi jeg kølede mig for meget. Du skal have to skjorter, og når den ene er gennemsvedt, hænger du den op på de varme rør for enden af ovnen, så tørrer den hurtigt, og så tager du en tør skjorte på, så klarer du varmen meget bedre. Det gjorde jeg så, og næste dag var min forkølelse væk! "*Men kom ihåg att dricka, det står drickvattens-tabletter där borta*" sagde min ven. Der var en hylde med et stort, brunt glas saltabletter, som man kunne vælge, eller man kunne tage havremel i vandet, det var der nogen, der troede mere på.

Kristian Jensens beretning fortsættes i senere nummer af Prøven.

EN SPION H ISTORI E

"Trykt med tilladelse fra tidsskriftet Skalk. www.skalk.dk"

I året 1797 udfærdigede provsten i Jämshög i Blekinge, dr. theol. og kongelig hofprædikant Jöran Öller, et omhyggeligt og segl-forsynet pas til et af sine sognebørn:

Kobbersmeden, herr Fredrik Gustaf Agerlin og dennes kære hustru Ingeborg Åkerberg, der gennem nogen tid har været på besøg hos deres slægtninge i Danmark, meddeles det skudsmål, at de gennem elleve års bosættelse i nedennævnte sogn med forsvarlig kristendoms-kundskab uhindret har nydt salighedsmidlerne samt HERrens hellige nadver, sidste gang Dominica XV post. Trin. i år. Og, som de iøvrigt har ført en kristelig og anstændig vandel, så være de hos Plurimum Venerand Ministerium, hvor de tilmelder sig til yderligere sjælesorg og nådemidlers nydelse, omsorgsfuldt anbefalet. De haver med sig: datteren Stina Maya, født 4. juli 1785, sønnerne Anders Gustaf, født 12. december 1787, Paul Johan, 5. september 1790, Sven Mathias, 30. juni 1792, og datteren Anna Charlotta, født 14. februar 1794. Måtte de alle følges af den højestes ledsagende nåde og velsigelse.

Jämshög i Blekinge, d. 5. december 1797

Jöran Öller

Theol. Doct, S. Reg. Mt:

Sacrio. Ord.

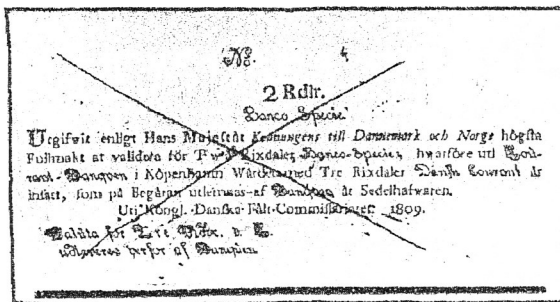
Past. et Præp.

Kobbersmeden Fredrik Gustaf

Agerlin var født 1759. Faderen, der var godsinspektør, men som senere blev "brukspatron", det vil sige driftsleder, på kobbermøllen i Ö. Ljungby, var fra sin opvækst i Småland fortrolig med metal-industri, og det er uden tvivl ham, der har ladet sin erfaring gå videre til sønnen. Fredrik Gustaf blev i en alder af 28 år kobbersmed og tillige driftsleder på værket Olofström i Jämshög, hvor de i passet nævnte børn fødtes.

Gennem årene 1787-94 giver kirkebøger, mandtalslister og andet lignende nøje oplysning om familiens ophold i Jämshög. I årene 1794-97 er de borte; efter oplysningen i passet er de på besøg hos deres slægtninge i Danmark.

Det lyder altså sammen såre tilforladeligt i den gejstlige udtalelse - men der er bare det at bemærke, at Fredrik Gustaf *ikke* havde slægtninge i Danmark! (Han er min tipoldefar, så jeg har tilladt mig at snage grundigt i slægtens liv). For at være korrekt: Han havde een slægtning vestensunds, en yngre broder, men han var smedesvend i Skelgårde på Amager, sandsynligvis boende hos sin mester og i hvert fald helt ude af stand til at huse en hel familie i tre til fire år. Der er altså et dunkelt tomrum i familiens liv i årene fra 1794 til 1797, da de ifølge passet atter er på et kort ophold i Blekinge - utvivlsomt for at ordne visse sager inden den endelige udrejse til Danmark. Fredrik Gustaf Agerlin bliver i

Vinteren 1809 rustede Danmark sig til krig mod Sverige. Indledningsvis blev der sendt balloner med opråb til skåningerne, og det var planen, at hæren skulle følge efter, så snart isen på Sundet var blevet tyk nok. Uheldigvis blev det tøjvør, så der blev aldrig brug for de svensksprogede pengesedler, som var blevet trykt til lejligheden.

1797 ansat som kobber- og knivsmed på Frederiksværk, så det er her, vi skal søge gådens løsnung. Når dette store nordsjællandske industriforetagende optog nye fabrikationer, havde man naturligvis brug for nye mestre med særlig sagkundskab, og dem hentede man både i Tyskland og - fortrinsvis - i Sverige. I listerne over håndværkere og mestre på Frederiksværk er der lange rækker af tyske og svenske navne.

Som inspektør på Frederiksværk finder vi i årene fra 1794 til 1830 kaptajn, senere oberst, Ejler Peter Tscherning, en dygtig mand med alsidige interesser. Tscherning foretog i årenes løb adskillige rejser i Norge og Sverige i studieøjemed (nutildags ville man muligvis kalde det »industrispionage«, men i oplysningens århundrede var dette både en hæderlig og nødvendig ting), og når mester F.G. Agerlin netop 1794, samtidig med Tschernings ansættelse som inspektør, forlader Jämshög, kan der næppe være tvivl om, hvor tilskyndelsen kom fra. Han må med sin familie være rejst til Frederiksværk, hvor han befinder sig så godt, at han i 1797 tager skridtet fuldt ud og lader sig ansætte som

»kobbersmed og knivsmed«, en stilling han bestrider til sin død i 1833. Her vokser hans børn op, og også sønnerne træder med tiden i værkets tjeneste.

Nu var Tscherning imidlertid meget andet end bare en dygtig administrator og industrimand; han var officer og i virkeligheden den anonyme chef for hærens efterretningstjeneste! I tiden mellem det engelske overfald på København 1807 og freden i Kiel 1814 udfoldedes mange diplomatiske forsøg på at trække Danmark aktivt ind i storkrigen, på den ene eller den anden side, og samtidig havde vort forbund med Napoleon bragt Danmark-Norge i et spændt forhold til Sverige. Den latente krigstilstand bestod hele tiden. 1809 forberedte Frederik VI angreb på Skåne, men planen løb ud i sandet. Fire år senere, i 1813, var det Sverige, der mobiliserede med landgang på Sjælland for øje.

I dette kritiske tidsrum kunne Tscherning selvfølgelig ikke personligt rejse i Sverige - men hans efterretningsvæsen fungerede upåklageligt! Effektiviteten fremgår til overflod af hans *"Indberetninger til den Høystkommanderende"*, det vil sige Frederik VI,

hvilke findes i Rigsarkivet. De indeholder et væld af overraskende enkeltheder vedrørende den svenske mobilisering, dennes omfang fra sted til sted, folkets stemning overfor udsigten til krig med Danmark - selv hemmelige debatter i den svenske rigsdag refererer han! Alt dette bekræftes iøvrigt af Tschernings søn, politikeren Anton Frederik Tscherning, der i sine erindringer skriver: »Min fader blev udenfor sin egentlige stilling brugt i mange fortrolige sendelser og hverv, og jeg var meget tidligt hans fortrolige; han prøvede min pålidelighed og benyttede den. Jeg var således næppe 17-18 år gam-

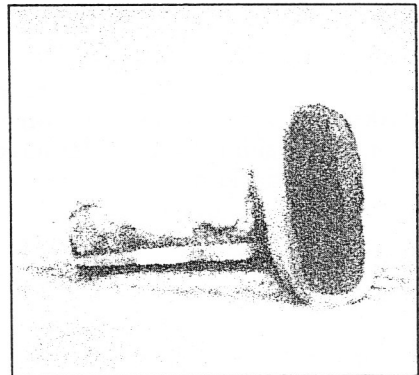
Paul Johan Agerlin, en af de fem søskende, som nævnes i udrejse-dokumentet. I 1813, da han og brødrene kan antages at have fungeret som meddelere for Tscherning, var han 23. Han opnåede en alder af 67 og døde i Frederiksværk, hvor han havde virket, først som guldsmed, senere som slibemester ved sabelsliberiet.

- Maleri af Johan Frederik Busch, søstersøn til den portrætterede.

mel, da han betroede mig sine brevskaber og papirer og gjorde mig meddelelser, der bragte mig til at se begivenheder, hvis tråde var skjult for de fleste«.

Hvem anvendte Tscherning nu til arbejdet i Sverige? Som en fornuftig leder nævner han naturligvis aldrig navne i sine officielle indberetninger, og originale rapporter findes ikke. I Frederiksværk opholdt sig imidlertid som nævnt en række håndværkere og funktionærer, der var indkaldt fra Sverige, og det kan ikke drages i tvivl, at mange af disse endnu talte svensk. Alene Fredrik Gustaf Agerlin havde i 1813 tre sønner i alderen 21-26 år, alle tre født i Sverige (og tilmed på grænsen af det dansk-sindede Göinge herred). - Al sandsynlighed taler for, at Tscherning i sin efterretningstjeneste har brugt disse svensktalende mænd, utvivlsomt også Agerlin'erne.

Endelig kan vi forlade de mange formodninger og sandsynligheder og gå over til beviset: En morbro-

Spionringen

der til mig, postekspedient Tycho Agerlin, et oldebarn af Fredrik Gustaf, gav mig engang i 1920'erne en guldring med en agat, ledsaget af den oplysning, at "en af Agerlin'erne havde fået den af Frederik VI for spionage i Sverige". Det bør understreges, at nævnte Tycho Agerlin intet kendskab havde til alt det ovenfor fortalte, heller ikke til det meget vigtige udvandringspas af 1797 (det dukkede først i 1944 op fra en chatol-

skuffe efter en fjern slægtning død).

Jeg har ladet ringen undersøge på Kunstindustrimuseet, hvis udtalelse lyder på, at vel er ringens ornamenter så almindelige, at en helt sikker tidsfæstelse ikke er mulig, men det er mest sandsynligt, at den er fra begyndelsen af 1800-tallet.

Hilmar Agerlin Ødum

Artiklen er tidligere trykt i Skalk 1971 (red)

En lille, temmelig upåagtet virksomhed i Frederiksværk

Af Herbert Hessner

Forfatteren er tidligere kommunaldirektør i Helsingør, men Hessner-familien har igennem 5 generationer haft rod i Frederiksværk. Af denne grund har Herbert Hessner et gennemgribende og ofte underfundigt kendskab til byens historie. Denne artikel skal også ses som et led i museets bestræbelser på at belyse de mangeartede virksomheder, der findes i byen, såvel som disses historie.

I november 1987 igangsatte Frederiksværk kommune sit nye varmekværk, og samtidig blev der meget stille på de kommunale værkers område på Strandvejen.

Hele denne omlægning, fandt jeg, kunne give anledning til en beretning om de gamle kommunale værker såvel historisk som levende - gjort ved en anekdotisk beskrivelse af nogle af værkernes medarbejdere.

Betegnelsen "de kommunale vær-

ker" dækker, som navnet siger, over flere værker: Gasværket, der forsynede byen med såkaldt bygas, et jævnstrøms- elektricitetsværk og endelig et vandværk. Senere blev der også på værkernes område anlagt et fjernvarmekværk.

Frederiksværk havde omkring århundredskiftet status af handelsplads med omkring 1.500 indbyggere og havde indtil denne tid klaret sig med helt andre energikilder end dem, værkerne senere kunne tilbyde.

Industrien i Frederiksværk, Anker Heegårds Fabrikker, Hærens Krudtværk og tidligst Agatslibemøllen ved åen havde haft vandkraften til rådighed som energikilde. I attenhundretallet blev denne suppleret med kraft fra dampmaskiner og lokomobiler - de sidste for øvrigt produceret i betydeligt antal på Anker Heegårds Fabrikker. De private husholdninger havde hidtil klaret sig med tællelys

og petroleum som lyskilde og fast brændsel som varmekilde og til kogebrug.

Fremsynede mennesker rejste allerede i 1901 spørgsmålet om etablering af et kommunalt gasværk i kommunalbestyrelsen, men sagen blev dog henlagt på det tidspunkt. Med mellemrum kom sagen på tale igen, og endelig på et kommunalbestyrelsesmøde den 9. maj 1905 vedtoges det at opføre et gas-, vand- og elektricitetsværk - hele tre værker på en gang og på samme sted, og man antog som projekterende ingeniører en ingeniør Agge fra København og gasværksbestyrer Kabell fra Hillerød. Etableringen af alene ledningsnettet var på den tid en uhyre opgave med kilometervis opgravning og nedlægning af gas- og vandrør, og det hele foregik naturligvis med håndkraft, da der som bekendt på den tid ikke fandtes gravemaskiner eller bulldozere.

Samtlige elektricitetsmaster blev kørt ud med hestevogn, gravet ned og rejst med håndkraft, ligesom ledningerne blev håndtrukket mellem masterne, forbundet til porcelænskopperne og tilsluttet lysarmaturerne, så der blev lys i gaderne.

Nogle vil endnu kunne huske disse elarbejdere, der entrede op i masterne ved at hugge jernkroge, der var fæstet på støvlerne med remme, ind i træmasterne. Sidende i toppen af masterne med en bred rem om livet og om masten udførte de så deres arbejde.

De kommunale værkers indvielse

Værkernes indvielse fandt sted den

1. august 1906 og kom delvis i gang i løbet af august måned, men først omkring 1. oktober samme år var de i fuld drift.

Som konduktør under værkernes opførelse virkede fra 1905 Martin Jørgensen, der også fra den officielle start blev ansat som værkernes første driftsbestyrer. Martin Jørgensen var fra tidligere ansættelser ved gas- og vandværker fortrolig med sådanne værkers anlæg og drift, og han virkede som bestyrer til 1. august 1932, hvor han gik af med pension.

Eksakt at skildre det enkelte værk er vanskeligt, idet alle tre værker gennem årene har været nært knyttet sammen, både personalemæssigt, driftsmæssigt og også økonomisk, men jeg vil dog forsøge at give nogle oplysninger om det enkelte værk.

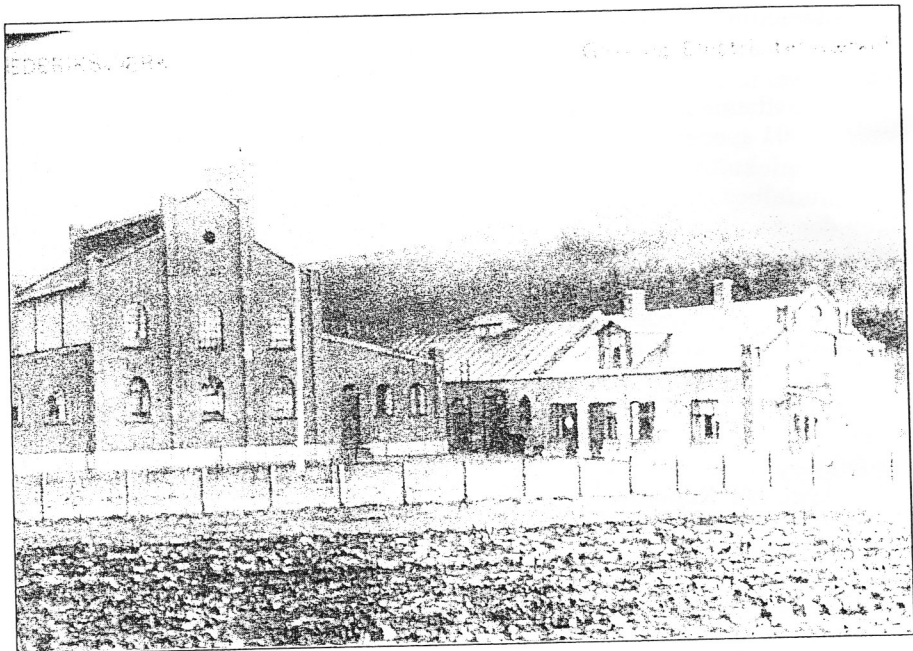
Nogle tal fra værkernes start kan jeg også give, og tallene vil naturligvis virke beskedne i forhold til dagens priser.

Den samlede anlægsudgift for værkerne i 1906 var kr. 250.000, og alle pengene måtte lånes, men låneforholdene var unægtelig mere skikkelige på den tid.

Gasværket havde det første driftsår et kulforbrug på 508 tons, en produceret mængde gas på 127.602 kubikmeter, en balancesum på kr. 22.146 og en produktionspris på 14,2 øre pr. kubikmeter.

På vandværket havde man indvundet 26.342 kubikmeter vand. Man havde en balancesum på kr. 5.709, og produktionsprisen var på ca. 24 øre pr. indvundet kubikmeter vand.

I elektricitetsværket fandt produktionen sted ved 2 gasmaskiner, til

hvilke gasværket leverede gassen. Årsproduktionen var 39.180 kwh, den samlede balancesum var kr. 14.945, og produktionsprisen pr. kwh var ca. 34 øre. Jeg kan yderligere til belysning af værkerne økonomi på den tid oplyse, at f.eks. overskud fra værkerne henlagt til fonds i 10-året fra 1906/07 til 1915/16 i alt var kr. 3.738, og at der til nyanlæg afholdt af fonds eller ved lån blev brugt kr. 42.425. Det fremgår af disse tal, at det var meget små omsætninger, der var tale om, hvorfor det var nødvendigt at udvise den største påpasselighed og forsigtighed i hele driften, men der var bestemt en stor ansvarlighed til stede hos personalet og hos politikerne på den tid, og de levede op til kravene. Værkerne kørte naturligvis i døgn drift, og i realiteten havde personalet såmænd også døgnvagt, idet de, hvis

de ikke havde tjeneste, kunne tilkaldes på alle tider af døgnet. Driftsbestyreren havde bolig på værkernes område og dermed også døgnvagt hele året, og hans næstkommanderende, driftsassistenten, havde ligeledes pligt til at møde ved tilkald og naturligvis også pligt til at møde som stedfortræder i bestyrerens fravær, men mødepligten gjaldt også værkernes gasværksarbejdere, maskinpassere og elektrikere, i øvrigt var disse inddelt i skiftehold med varierende tjeneste i dag- og nattimerne.

Gasværket

Gasværket havde ved starten en 3 og 4 retorts Didier-ovn, såkaldte horisontale retorter, og der fandtes 1 gasbeholder, der kunne rumme 300 kubikmeter, 2 renskasser, 1 skrubber (rensers af resterne i ovnen) og 1 luftkøler. Anlægget

skulle kunne producere 1.000 m³/døgn, og der leveredes gas til elværkets 2 stk. gasmaskiner på tilsammen 90 HK.

Leverancen af gas til de nævnte to gasmaskiner til elværket beslaglagde en ikke uvæsentlig del af gasværkets produktion, og dette sammen med en stigende interesse for gas til kogebrug medførte, at man i 1917 måtte udvide med en ny gasbeholder på 500 m³ og anskaffe 1 skrubber og 1 renskasse mere.

Det er vel også af interesse at konstatere, at der aldrig i Frederiksværk har været gasgadebelysning, og at der i industrien og i hjemmene kun har været meget få gaslamper, så det var ikke til belysning, gassen blev brugt. I øvrigt var gasbelysningen i de byer, hvor den var etableret, allerede stærkt på retur i 1906, hvor vort gasværk begyndte sin produktion. Endelig var der også den kendsgerning, at man opsatte elektrisk gadebelysning, da elværket og gasværket startede samtidigt.

Elværket fik sin første dieselmaskine i 1918, og dermed frigjordes gasleverancen til elværkets maskiner til salg uden for værket, og det gik støt fremad med gasproduktionen til omkring 400.000 m³ pr. år indtil krigsårene 1940-1945, hvor den kraftige gasrationering prægede billedet, men denne situation var ens for alle gasværker.

Omkring 1939 fandt der en udvidelse sted af gasværkets rens- og apparatanlæg, der indgik i driften i november 1939. Udvidelsen kostede ca. kr. 90.000, og hvad fik man så for disse penge? Een ny, elektrisk lade- og stødemaskine,

nyt apparatanlæg, nyt renselanlæg, ny kulknuser med tilhørende kulsilo og en helt ny koksplads med mur omkring - og det må igen konstateres, at det stadig var fremsynede folk, der forstod at investere på den rigtige tid og i øvrigt føre en fornuftig afskrivningspolitik.

Selvfølge var det hele ikke så rosenrødt, det må nemlig samtidigt konstateres, at lønningsudgifterne ved de små og mindre værker var omkring ca. 10 gange større pr. produceret enhed i forhold til de samme udgifter på de større værker i Danmark. Udnyttelsen af kullenes energi var ringere i de små værker i forhold til den tilsvarende i større værker. Endelig spillede lagerkapaciteten en vis rolle, idet de mindre værker kun i beskedent omfang kunne udnytte fordelene ved indkøb i prisbillige perioder.

I løbet af 1950'erne og specielt i 1960'erne skete der en stor udbygning af Frederiksværk og nabo-kommunen Kregme-Vinderød med parcelhuse, og disse fik ikke indført gasforsyning. Dette skete, fordi elenergi til kogebrug var renere og mere sikker, man må huske, at bygassen fedtede slemt i køkkenet, tilmed var den også giftig ved indånding.

Mange husholdninger fik også afbrudt gasleverancen og gik over til elektricitet, og alt i alt faldt interessen for bygas betydeligt.

Gasværkets ledelse så naturligvis skriften på væggen, men man gik ind i en hjælp til gasforbrugerne, før gasværkets endelige ophør, idet man i en overgangsperiode overgik til levering af såkaldt propangas

gennem det eksisterende ledningsnet og leverede forbrugerne en udstrakt service med hjælp til omstilling af dyser, tilbud om fagmæssig, gratis bistand, og store rabatter ved køb af f.eks. vandvarmere og andet udstyr gennem værkerne. Efter overgangsperioden sluttede gasleverancen helt.

Vandværket

Vandværket havde ved starten kun 2 stk. 75 mm boreriger med en dybde på ca. 40-50 meter under terræn. Disse boreriger var direkte forbundet med 2 stk. stempel-pumper, der var anbragt i en lille kælder under elværket.

Hver pumpe kunne yde ca. 8 m³/time. Den ene pumpe var trukket af en elektromotor, og den anden var remtrukket fra en af elværkets gasmotorer, og det oppumpede vand blev herefter løftet op i højdebeholderen på bakken øst for værket. Denne højdebeholder, der gennem ca. 50 år var den eneste af slagsen, blev støbt ned i bakken med en bundkote på ca. 40 meter over daglig vande. Altså havde man ikke noget egentligt vandtårn, men en miljømæssig, rigtig placering - før man kendte dette udtryk - men beholderen var tilstrækkelig i en meget lang årække, da hele det område, vandværket skulle forsyne, lå i en kote fra ca. 2 meter til højst ca. 30 meter over daglig vande.

Beholderen var todelt, således at den øverste halvdel udgjorde et »langsomt sandfilter«, og råvandet udtømtes i en rislebakke foroven. Beholderens nederste halvdel var rentvandsbeholder med et nyttigt rumfang på ca. 200 m³ - altså efter

den tids forbrug til mere end et døgn uden pumpning - et i øvrigt meget enkelt og primitivt vandværk, men filtreringsforholdene var bestemt i orden.

I 1922 blev de to gamle stempel-pumper erstattet af 2 stk. elektrisk drevne centrifugalpumper, der hver kunne yde ca. 18-20 m³/time, men det var stadig de samme 2 stk. boreriger, der var grundlaget for produktionen.

I 1934 måtte man udvide både for så vidt angår indvinding og filtrering, flere pumper m.v., og vandværket påbegyndte en boring på selve værkets areal, men denne gav intet resultat, og man antog rådgivende ingeniør C. C. Clausen til at bistå med projektering af et helt nyt vandværk, der kom i gang i oktober 1935.

Man »slog« 3 nye boreriger langs Strandvejen og opførte en ny indvindingsbygning med pumper, iltnings- og forfilterbassiner, lukkede efterfiltre og endelig 2 stk. rentvandspumper.

Man brugte, hvad man havde, idet det gamle sandfilter i højdebeholderens top på bakkerne oven for værkerne blev sløjfet og inddraget til rentvandsbeholder, hvorved man fik et nyttigt rumfang på ca. 300 m³ mod hidtil ca. 200 m³.

Ved det nye vandværk fik man en kapacitet på ca. 40 m³/time, hvilket var en stor fremgang i forhold til de ca. 18 m³/time i det gamle anlæg, og man fandt, at man nu kunne klare sig i mange år. Men i 1940 kom Det Danske Stålvalseværk A/S til Frederiksværk, og det ændrede totalt forholdene for vandforsyningen.

I 1944 gik man i gang med at slå

en boring ved kommuneskellet på Strandvejen mellem Frederiksværk og Kregme-Vinderød (den yderste ende af den nuværende Lejerboblakbebyggelse), og der var nu ca. 70 m³/time til rådighed i råvand, men nu var problemet, at filtre og rentvandspumper var for små til denne ydelse.

Ved Stålvalseværkets placering i Frederiksværk, tilgangen af nye borgere og dermed udbygningen af blandt andet »Skovbakken« og »Magleblik«, blev det nødvendigt at skabe bedre trykforhold. Man byggede herefter 2 trykforhøjeranlæg - et på Hillerødvej og et på Skovbakken, og de kom i drift henholdsvis 1946 og 1947.

Efterspørgslen efter vand steg og steg, og man udvidede atter på selve vandværket i årene 1947-48 og 1948-49, men det kneb med råvandet fra de eksisterende borin-

ger. En ny boring ved »Bjørnhoved« gav lykkeligvis meget vand, og så åbnede man ellers flere nye borer og udvidede kapaciteten på selve vandværket til ca. 130-140 m³/time i værkets jubilæumsår i 1956, lagerkapaciteten udvidedes til 2.000 m³/time i højdebeholderen, svarende til døgnforbruget i dette år. Herefter har man til stadighed måttet udvide og finde nye vandgivende borer med godt vand, omend dette bliver sværere og sværere.

En ejendommelig ting for Frederiksværk er, at ca. halvdelen af det oppumpede vand går til industriforbrug, og det er absolut ikke almindeligt i kommunerne, men vel naturligt for industribyen Frederiksværk.

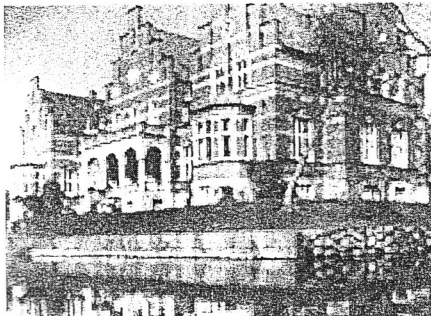
Herbert Hessners beretning om de kommunale værker fortsætter i et senere nummer af Prøven.

Foreningsaktiviteter

Onsdag den 18. januar kl.19³⁰

J.H Tiemroth:

Det classenske Fideikommiss

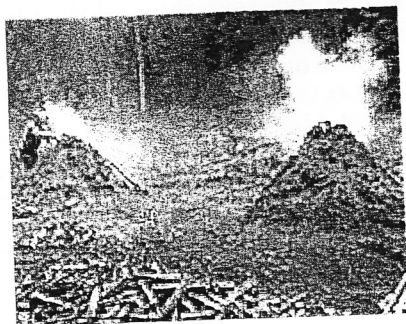

Det classenske Fideicommiss blev oprettet efter generalmajor J. F. Classens død. i 1793 på grundlag af den enorme formue, han havde erhvervet i Frederiksværk. Midlerne blev bundet i fast ejendom, først og fremmest på Falster og i hovedstaden, og afkastet skulle bruges til uddannelse og oplysning samt til afhjælpning af social nød. Siden har mangt og meget ændret sig i det danske samfund, herunder det offentliges holdning til de opgaver, som fideikommiss'et blev

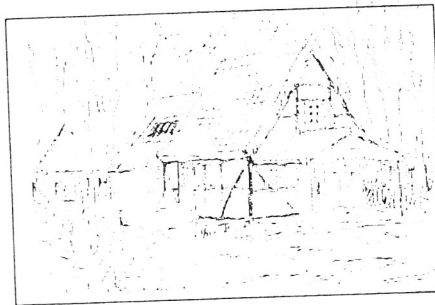
oprettet for at varetage, og foredraget vil følge fideikommissets virksomhed fra den vanskelige begyndelse og op gennem storhedstiden i anden halvdel af 1800'tallet til de senere års mere omdiskuterede dispositioner.

Onsdag den 15. februar kl.19³⁰ Museumsleder Søren Frandsen: Kulsvierne

Der er et nærmest mytisk skær over kulsvierne i Nordsjælland. Var de danskere eller indvandrere? Har man også kunnet svide trækul i bronzealderen. Var kulsvierne stærke, vilde pige glade karle, som boede i skoven udenfor landsbyfællesskabet. Var det selvstændige mennesker med et selvstændigt erhverv, som blev udført i døgndrift i de mørke skove med ildglimt og røg fra de store miler. Hvor blev trækullene brugt? Måske til krudtfremstilling i Frederiksværk. - Kom og hør museumsleder Søren Frandsen fortælle og besvare spørgsmål.

Onsdag den 22. marts kl. 19³⁰ Lektor ph.d. Søren Federspiel: Krudtværket og dets arbejdere

Frederiksværk er Danmarks ældste industriby, og Krudtværket er et af de første industrielle foretagender, grundlagt af Classen i 1758. Foredraget vil tage udgangspunkt i Krudtværket og dets udvikling fra Classens tid og vil se værket som et væsentligt led i Frederiksværks grundlæggelse og udvikling frem til vor tid. Beretninger fra Krudtværket vil belyse dagligdagen. Krudtværket overlevede ikke Danmarks overgang til industriland, men blev lukket i 1965. De mere end 200 års drift er dog noget af en rekord i Danmark.

De tre foredrag afholdes i Menighedshjemmet og er gratis, men kaffe med kage koster 20 kr.

V.3. på film

Vi har meget at prale af i Frederiksværk. Naturen. Byens Historie og meget mere.

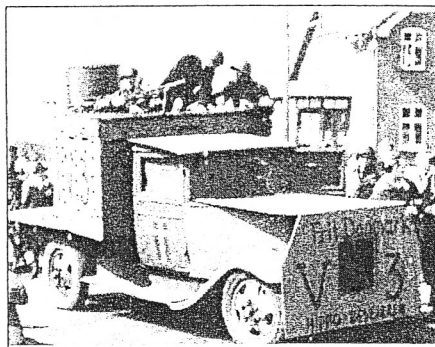
I København, som et vartegn for Museet for Danmarks Frihedskamp, står V.3.

Vi ved naturligvis, at den er bygget og brugt i Frederiksværk i forbindelse med befrielsen i 1945, men ved vi også, at den faktisk er en af de mest besøgte seværdigheder i Hovedstaden.

Næsten alle turister, der kommer til København, skal ud og se den lille Havfrue på Langelinie. På vejen bliver deres opmærksomhed ofte fanget af det mærkelige køretøj på hjørnet af Grønningen og Esplanaden, og de gør holdt.

Jeg tror ikke, der er ret mange lande på hele vores klode, hvor der ikke i flere menneskers fotoalbum er et eller flere billeder af V.3.

Her i byen havde vi, som mange ved, et stort arrangement i Gjethuset i anledning af befrielsesdagen d. 4 maj 1945. Nøjagtigt på 60 års dagen havde vi i den forbindelse premiere på en film, der for-

tæller V.3s historie.

Filmen, der er fremstillet af filminstruktør Fritz Hartz og fotograf Hans Jakob Varming kan nu købes på en DVD. Den koster 125 kr. og kan erhverves ved henvendelse til Jørgen Tved.

Ved en fejl er der solgt nogle få stykker før den rigtige pris var kommet frem, så der er 2 købere, der ved et foredrag har betalt 150 kr. for filmen og endnu ikke har fået det for meget betalte beløb på 25 kr. tilbage. Ved henvendelse til Jørgen vil også denne fejl blive rettet.

Tordenskjold.

Ved arrangementet i Gjethuset den 4. maj 2005 fik bestyrelsen overrakt et frihedskæmperarmbind og en medalje af enken efter en frihedskæmper, som blev kaldt Tordenskjold.

Hvem var Tordenskjold? Under en samtale med pensioneret formand fra Det Danske Stålværk, Henning Poulsen, kunne han oplyse, at Tordenskjolds borgerlige navn var Ove Jørgensen, Ramløse. Han arbejdede i reparationsafd. på DDS i 2 perioder, afbrudt af en tid i en tørvemose.

Frederiksværkegnens Historiske Forening

**Husk at betale
kontingent**

Personligt medlsk.: 100 kr.
Husstandsmedlsk.: 150 kr.
Firma og institut .: 500 kr.
- under 6 ansatte: 250 kr.

Medlemmernes kontingent er betingelsen for, at vi kan opretholde foreningens høje aktivitetsniveau m.h.t. foredrag, eks-kursioner, byvandringar etc., samt udarbejdelse og udsendelse af medlemsbladet "Prøven" 4 gange årligt.

Indbetal helst kontingent inden 1. februar 2006

Har du spørgsmål til foreningen og dens arbejde
Ring til Vibeke Agnild tlf:47 72 14 66 eller
send en mail til Christina Ax på fhf@mailme.dk

NB! Hjælp med at hverve nye medlemmer. Prøv dine venner.

Museer i omegnen

**Industrimuseet
Frederiks Værk:**

Byarkivet

ti - fr 10-14

Bymuseet

og Krudtværksmuseet

Vinterlukket

Hundested

Lokalhistoriske Arkiv

ma. 10⁰⁰-12⁰⁰, ons. 16³⁰-17³⁰

Knud Rasmussens Hus

Vinterlukket

Frederiksværk Brandmuseum

Lørdag kl. 11-13

- eller efter aftale

Disse virksomheder støtter Historisk Forening

Fr.værk Folkebibliotek Torvet 41. 3300 Frederiksværk Tlf. 47 78 41 00	Nordea Bank Frederiksværk Torvet 37. 3300 Frederiksværk tlf. 47 72 24 11	Det Classenske Fideicommiss Tromnæs Allee 4800 Nykøbing F.
Danske Bank Nørregade 6. 3300 Frederiksværk. Tlf. 47 76 70 00.	Knudsen Plast A/S Industrivej 21. 3300 Frederiksværk Tlf. 47 76 01 01	DanSteel A/S Havnevej 33 DK 3300 Frederiksværk Tlf. 47 77 03 33
Café - Nydt Nørregade 38 3300 Frederiksværk Tlf. 47 72 22 99	Hans Holger's Cykler Vinderød Skov 3 3300 Frederiksværk Tlf. 47 72 23 23	